

Wojciech Grzegorzczak\*

DRUGI OBIEG GOSPODARCZY -  
PRÓBA OKREŚLENIA PRZYCZYN JEGO ROZWOJU, FORM  
I ZAKRESU WYSTĘPOWANIA

Zjawiskiem ujawniającym się w coraz większym zakresie w gospodarce polskiej jest tzw. drugi obieg gospodarczy. Pod pojęciem tym rozumiem nie kontrolowaną, niejawną i nie podlegającą regulacji prawnej działalność gospodarczą. Pomijam tu działalność służącą bezpośredniemu zaspokojeniu osobistych potrzeb ze względu na jej niekomercyjny charakter. Interesuje mnie tylko aspekt ekonomiczny drugiego obiegu. Z tego punktu widzenia obejmuje on produkcję, świadczenie usług, obrót towarowy, a nawet prywatny handel zagraniczny i występuje we wszystkich sektorach własnościowych gospodarki.

Formułuję następujące tezy:

1. Czynnikiem stwarzającym szczególnie korzystne warunki dla rozwoju drugiego obiegu gospodarczego jest brak regulacji rynkowej lub jej nieznaczny zakres.
2. Zakres drugiego obiegu gospodarczego poszerza się nieustannie i trudno jest określić wyraźnie niektóre jego formy oraz odzielić je od działalności legalnej. Skutki ekonomicznego drugiego obiegu są różnorakie i dlatego jego jednoznaczna ocena jest trudna.
3. Ograniczanie drugiego obiegu gospodarki może się dokonywać przede wszystkim przez likwidację jego przyczyn, a nie skutków.

\* Dr., adiunkt w Katedrze Obrotu Towarowego UŁ.

Próby wykorzystania w tym celu głównie metod administracyjnych mogą raczej sprzyjać rozwojowi jego najbardziej szkodliwych form.

#### 1. PRZYCZYNY ROZWOJU DRUGIEGO OBIEGU W GOSPODARCE CENTRALNIE PLANOWANEJ

Pojawianie się i rozwój drugiego obiegu w gospodarce centralnie planowanej zależą przede wszystkim od roli rynku i mechanizmów samoregulacyjnych w gospodarce. Szczególnie korzystne warunki dla rozwoju drugiego obiegu powstają wówczas, gdy realizowana jest orientacja zwalczająca rynek lub uznająca go co najwyżej za drugorzędną formę działalności gospodarczej. Zakres regulacji rynkowej jest wtedy ograniczony do minimum. Obowiązuje natomiast dogmat o wyższości planowania centralnego nad rynkiem, realizowany przy pomocy narzędzi dyrektywno-rozdzielczych. Jest to przyczyną narastania w gospodarce tendencji ekspansywnych. Przedsiębiorstwa pobudzane są bowiem do zgłaszania coraz większego popytu na środki produkcji, ponieważ łatwiej jest osiągnąć lub przekroczyć stawiane przed nimi zadania przy pomocy wyższych nakładów. Tendencja ta prowadzi do wyczerpywania się zdolności gospodarki w zakresie zaopatrzenia w czynniki wytwórcze. Natomiast ciągły nacisk na ograniczone możliwości jego zaspokojenia rodzi stałą przewagę popytu na czynniki wytwórcze nad ich podażą i tym samym tworzy początek rynku sprzedawcy<sup>1</sup>.

Brak regulacji rynkowej lub jej ograniczony zakres w sytuacji rynku sprzedawcy powodują, że proces alokacji środków w gospodarce odbywa się przede wszystkim na podstawie zasad regulacji administracyjnej oraz przez zakulisowe i nieformalne naciski na centrum i przetargi. Proces przetargów odbywa się między jednostkami tego samego szczebla (tzw. przetarg poziomy) lub różnych szczebli, tj. między jednostkami organizacyjnymi i grupami nacisku w ramach hierarchicznej struktury gospodarki. Ma on charakter żywiołowy i nieformalny, ale często wykorzystywane są w czasie jego przebiegu istniejące rozwiązania organizacyjne. Ważnego zna-

<sup>1</sup> Szerzej o mechanizmach narastania w gospodarce tendencji ekspansywnych: J. B e k s i a k, U. L i b u r a, Równowaga gospodarcza w socjalizmie, Warszawa 1974.

czenia nabierają także różnego rodzaju formy drugiego obiegu stosowane przez przedsiębiorstwa. Następnym procesem przetargów jest więc mechanizm postępowania przedsiębiorstw polegający na tym, że uzyskiwanie przez nie środków odbywa się poza rynkiem i jest uzależnione od ich siły przetargowej oraz na ukrywaniu przez nie swoich rzeczywistych zdolności produkcyjnych<sup>2</sup>. Nieznaczny zakres regulacji rynkowej lub jej brak i szerokie stosowanie regulacji administracyjnej stwarzają więc korzystne warunki dla rozwoju drugiego obiegu gospodarczego.

Rozwojowi drugiego obiegu może także sprzyjać podmiotowa struktura rynku. Dla gospodarki centralnie planowanej charakterystyczny jest bowiem proces koncentracji organizacyjnej i monopolizacji, wynikający głównie z przesłanek administracyjnych, a nie ekonomicznych. Inspiratorem tych procesów są przede wszystkim organy administracji gospodarczej. Jednakże często same przedsiębiorstwa w celu zwiększenia swojej roli i pozycji przetargowej inicjują powstawanie ugrupowań o charakterze monopolu branżowych. W wyniku tych procesów w strukturze podmiotowej rynku powstaje luka polegająca na braku małych przedsiębiorstw. Natomiast przedsiębiorstwa wielkie lub ich ugrupowania nie są w stanie same zaspokoić potrzeby odbiorców ani - tym bardziej - elastycznie reagować na zmiany po stronie popytu. Ponadto proces monopolizacji sprzyja rozwojowi drugiego obiegu, ponieważ ogranicza zakres konkurencji i wzmacnia pozycję dostawców w stosunku do odbiorców. W warunkach rynku sprzedawcy monopolizacja pogłębia jego negatywne konsekwencje dla gospodarki i utrudnia osiąganie sytuacji rynku odbiorcy nawet wtedy, gdy zdolności produkcyjne przewyższają popyt. Wykorzystywane są w tym celu rozmaite formy drugiego obiegu przez przedsiębiorstwa-monopolistów.

Permanentne braki w gospodarce centralnie planowanej są przyczyną powoływania różnych nowych struktur, których zadaniem jest ograniczanie negatywnych skutków niedoborów. Jednakże efektem ich działalności jest przede wszystkim bujny rozkwit biurokracji i

<sup>2</sup> Por. J. D i e t l, Czy można regulować rynek?, "Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu" 1986, nr 339.

umacnianie pozycji nowych struktur<sup>3</sup>. Wynika to stąd, iż ich egzystencja uzależniona jest od istnienia ciągłych braków. Niedobory w gospodarce centralnie planowanej są więc funkcją rzeczywistej przewagi popytu nad podażą środków, procesu przetargów i błędnych decyzji alokacyjnych, ale są także generowane przez struktury powoływane do ograniczania ich negatywnych skutków w gospodarce. W ten sposób przyczyniają się one do tworzenia korzystnych warunków dla rozwoju różnych form drugiego obiektu gospodarczego.

Następnym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi drugiej gospodarki jest wysokie opodatkowanie pracy i związany z tym niski poziom płac realnych. Wiąże się to z prowadzeniem przez państwo działalności inwestycyjnej, utrzymywaniem przez nie sfery usług socjalnych oraz wykonywaniem zarówno przez państwo, jak i przez przedsiębiorstwa funkcji opiekuńczych wobec pracobiorców. Wynikające stąd niskie płace realne są przyczyną traktowania przez pracowników uprawnień socjalnych jako należności, a podejmowania działalności w drugim obiegu i czerpanych stąd korzyści jako swoistej rekompensaty za niskie płace. Działalność w drugim obiegu wiąże się także z problemem alienacji pracy, co powoduje, że pracownicy czują się jak wynajęci przez państwowego pracodawcę a nie jak współwłaściciele środków produkcji i nie identyfikują się z przedsiębiorstwami, w których są zatrudnieni. Sprzyja temu zresztą proces przetargów o środki w gospodarce, uzależniający wyniki przedsiębiorstwa, a więc pośrednio i płace załogi, przede wszystkim od jego siły przetargowej.

Czynniki powyższe sprawiają, że podejmowanie pracy w sektorze uspołecznionym wiąże się często z możliwością wykorzystywania jej do działalności w drugim obiegu gospodarczym. Atrakcyjność przedsiębiorstw czy branż jest często oceniana właśnie z tego punktu widzenia.

Sprzyjające warunki dla rozwoju drugiej gospodarki tworzy także polityka władz wobec sektora prywatnego. Jego podmioty funk-

---

<sup>3</sup> Por. B. C s i k o s-N a g y, Die zweite Wirtschaft aus sozialistischen Aspekt, "Marketing in Ungarn" 1982, Nr. 4.

cjonują na podstawie praw rynku i regulacji administracyjnej. Jednakże zasady funkcjonowania określone przez regulację administracyjną są różne dla sektora prywatnego i sektorów uspołecznionych, a nawet dyskryminujące ten pierwszy. Brak jest jasnego określenia roli i miejsca całego sektora prywatnego w gospodarce (dotyczy to zwłaszcza jego pozarolniczej części). Zasady funkcjonowania nie są stabilne, ulegają częstym zmianom, głównie pod kątem bieżących potrzeb władz i w zależności od sytuacji społeczno-politycznej. Nie ma więc warunków do podejmowania przez podmioty sektora prywatnego działań długookresowych<sup>4</sup>. Mają one utrudniony dostęp do środków produkcji i są w tym zakresie obsługiwane w ostatniej kolejności. Podobnie utrudnione jest dla nich "wejście" na rynek i uzależnione od decyzji władz administracyjnych, do których kompetencji należy też prawo do przedłużania koncesji na prowadzenie działalności gospodarczej i jej odbieranie. Przepisy w tym zakresie są sformułowane nieprecyzyjnie i dają możliwości podejmowania przez administrację decyzji uznaniowych i woluntarystycznych. Działalność w sektorze prywatnym podlega ponadto częstym kontrolom różnych instytucji. Sektor prywatny funkcjonuje więc w warunkach ciągłej niepewności, dotyczącej nie tylko zaopatrzenia w środki produkcji, ale swojej egzystencji w ogóle, uzależnionej często od decyzji organów administracji. Sytuacja taka sprzyja rozwojowi różnych form drugiego obiegu w sektorze prywatnym i dotyczy zwłaszcza jego prężnych ekonomicznie podmiotów. Warunki niepewności zmuszają je do podejmowania działań krótkookresowych i często niezgodnych z obowiązującym prawem.

---

<sup>4</sup> Przykładem niepewności warunków funkcjonowania podmiotów sektora prywatnego jest możliwość odrzucania przez organy finansowe państwa przy ustalaniu wysokości obciążeń podatkowych ksiąg handlowych lub podatkowych, nawet wtedy, gdy nie stwierdzono żadnych uchybień w ich formalnym lub merytorycznym prowadzeniu przez podmioty sektora prywatnego. Ponadto do kosztów uzyskania ich przychodów nie są wliczane wydatki o charakterze inwestycyjnym i odpisy amortyzacyjne. Prywatne podmioty gospodarcze płacą także wyższe niż jednostki gospodarki uspołecznionej podatki od nieruchomości, czynsze za lokale, opłaty za energię, wyższa jest w ich przypadku progresja podatkowa, a świadczenia z tytułu choroby nabywane są dopiero po upływie co najmniej 30 dni niezdolności do pracy.



## 2. FORMY DRUGIEGO OBIEGU GOSPODARCZEGO, JEGO ZAKRES I PRÓBA OCENY

Przedstawienie wszystkich form drugiego obiegu jest niezwykle trudne, jest ich bowiem bardzo dużo. W miarę upływu czasu i wprowadzania nowych regulacji prawnych dotyczących działalności gospodarczej form tych przybywa, a przecież znane są tylko formy już wykryte.

W sektorze prywatnym najczęściej występujące formy drugiego obiegu to: zaniżanie obrotów, ukrywanie rzeczywistego stanu zatrudnienia, zatajanie wielkości dochodów, zaopatrywanie się w środki do produkcji ze źródeł nielegalnych, dodatkowa produkcja w stosunku do zgłoszonej wcześniej, zmiana zakresu świadczonych usług, sprzedaż poza ewidencją, fałszowanie (zawyżanie) rachunku kosztów, uruchamianie nowych zakładów na fikcyjne nazwiska. Prywatny handel zagraniczny polega natomiast na sprowadzaniu z zagranicy towarów i ich nielegalnym zbycie. Pomijane jest tu opodatkowanie z tytułu przywozu i handlu, a dodatkowe korzyści czerpane są z różnicy między oficjalnym i czarnorynkowym kursem walut obcych.

W sektorze uspołecznionym działalność w drugim obiegu może być prowadzona zarówno przez pracowników, jak i przez przedsiębiorstwa. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z wykonywaniem produkcji lub świadczeniem usług w czasie pracy już opłaconym przez pracodawcę, z jego surowców i za pomocą jego narzędzi i maszyn. W odniesieniu do działań przedsiębiorstw różnorodność form drugiego obiegu jest pochodną procesu przetargów w gospodarce. Do najczęściej występujących form zaliczyć można:

- wymuszanie zawierania transakcji wiązanych;
- wymuszanie na odbiorcach przejmowania przez nich czynności należących do dostawcy i odstępowania od egzekwowania niektórych obligatoryjnych postanowień o zawieraniu umów;
- świadczenie sobie wzajemnie "usług" za dostarczanie materiałów i surowców w pierwszej kolejności;
- fałszowanie ewidencji statystycznej w celu ukrywania swoich rzeczywistych zdolności produkcyjnych i zawyżanie zapotrzebowania na środki do produkcji;

- nieewidencjonowanie części kosztów pozaprodukcyjnej działalności i przerzucanie ich w ciężar kosztów produkcji, co oznacza transfer dochodów dla załóg przedsiębiorstw z produktu społecznego organizowany przez zakłady pracy;

- gromadzenie zapasów niepotrzebnych środków w celu opłacania nimi dostaw deficytowych środków potrzebnych do własnej produkcji;

- wzajemne pożyczanie sobie brakujących materiałów i surowców.

Należy podkreślić, że często przedsiębiorstwa ułatwiają swoim załogom dostęp do deficytowych dóbr sprzedawanych po atrakcyjnych cenach i w ten sposób stają się organizatorami pozarynkowych form dystrybucji (np. talony, asygnaty, losowania, opłacanie pracy w formie rzeczowej, zamknięta sieć sklepów itp.). Ta instytucjonalna obudowa dostępu do deficytowych dóbr sama nie stanowi co prawda drugiego obiegu, ale tworzy skomplikowany i zagmatwany system wynagradzania pracy i system dystrybucji towarów, poprzez które drugi obieg gospodarczy może rozprzestrzeniać się w sektorze uspołecznionym.

Działalność przedsiębiorstw w drugim obiegu może też być często powiązana z interesem pracowników. Sprzyja ona wzrostowi ich dochodów, a interes materialny pracowników działa w kierunku utrzymania lub nawet rozwoju zakresu działalności przedsiębiorstw w drugim obiegu. Inne formy drugiego obiegu gospodarczego to korupcja i łapownictwo. Są one najpowszechniejsze, a jednocześnie najtrudniejsze do wykrycia i eliminacji. Chociaż najczęściej są wykrywalne w sektorze prywatnym, występują we wszystkich sektorach gospodarki.

Zakres drugiego obiegu gospodarczego można wyrazić poprzez jego udział w dochodach ludności i tworzeniu produktu społecznego. Jego dokładne określenie nie wydaje się możliwe, ponieważ informacje o rzeczywistym zakresie drugiego obiegu są bardzo trudne do uzyskania. Niektóre jego formy są co prawda wykrywalne, ale dotyczy to przede wszystkim sektora prywatnego i są to dane niepełne. Nie można więc na tej podstawie określać rzeczywistego zakresu drugiej gospodarki. Można jedynie z dużym przybliżeniem określać jej skalę i dynamikę rozwoju oraz wpływ na poziom dochodów ludności.

Działalność w drugim obiegu powoduje wzrost dochodów osobistych ludności i ich redystrybucję na rzecz tych grup, które z racji zawodu lub zatrudnienia mają możliwość podejmowania takiej działalności<sup>5</sup>. Drugi obieg może jednocześnie powodować pauperyzację tych grup, które takich możliwości nie posiadają. Wynikać to może nie tylko z racji zatrudnienia czy zawodu, ale także z mało rozwiniętej na danym terenie struktury gospodarczej.

Drugi obieg uzupełnia też luki w podaży oferowanej przez sektory oficjalne i przyczynia się w ten sposób do wzrostu produktu społecznego. Wpływa ponadto korzystnie na podejmowanie działań racjonalizacyjnych - np. korygowanie administracyjnej dystrybucji środków produkcji i konsumpcji poprzez zbywanie nadwyżek środków (czy ich pożyczanie) przez przedsiębiorstwa innym podmiotom gospodarczym powoduje zwiększenie wykorzystania niektórych zasobów.

Z drugiej jednak strony drugi obieg wywołuje wiele negatywnych skutków. Powoduje przede wszystkim uszczuplenie dochodów państwa i ich zawłaszczanie przez osoby prywatne, a także wpływa destrukcyjnie na motywację do pracy. Tam bowiem, gdzie podejmowana jest działalność w drugim obiegu, motywacja do pracy ulega silnemu ograniczeniu. Wynika to stąd, że dodatkowe dochody uzyskiwane z tej działalności często nawet przewyższają dochody uzyskiwane z pracy legalnej.

Ocena drugiego obiegu gospodarczego nie może więc być jednoznaczna ani w sensie negatywnym, ani pozytywnym. Drugi obieg jest co prawda zjawiskiem niepożądanym, obejmującym różnego rodzaju działalność bardziej lub mniej szkodliwą gospodarczo, ale też gospodarczo użyteczną i nie zawsze występującą w otwartej kolizji z obowiązującym prawem. Działalność ta narusza często przepisy prawa, ale w wielu wypadkach są one nieprecyzyjnie sformułowane. Sprzyja to dowolnej ich interpretacji i "omijaniu" prawa. Między niektórymi przepisami zachodzą nawet sprzeczności lub brak jest

---

<sup>5</sup> Według danych szacunkowych udział dochodów ludności uzyskanych w drugim obiegu w ich dochodach ogółem wzrastał systematycznie od początku lat osiemdziesiątych. Udział ten wynosił w 1980 r. od 8 do 9,7%, a w 1983 r. już od 10 do 12%. Por. M. Wiśniewski, Źródła i rozmiary drugiego obiegu gospodarczego, "Ekonomista" 1986, nr 6.



przepisów regulujących nowe rodzaje działalności gospodarczej<sup>6</sup>. Ponadto podejmowanie działalności w drugim obiegu nie zawsze musi wynikać tylko z korzyści materialnych. Może się zdarzyć, że naruszenie przepisów jest konsekwencją wyboru "mniejszego zła". Sytuacje takie wynikają przede wszystkim z dużego zakresu regulacji pozarynkowej, a zwłaszcza procesu przetargów o środki w gospodarce. Czynniki powyższe zmuszają zdrową ekonomicznie działalność gospodarczą do podejmowania czynności nielegalnych.

### 3. WARUNKI OGRANICZANIA DRUGIEGO OBIEGU GOSPODARCZEGO

Ograniczanie zakresu drugiego obiegu i neutralizowanie jego negatywnych skutków jest zadaniem bardzo trudnym, ponieważ często skutki funkcjonowania drugiego obiegu mogą tworzyć sytuacje trudno odwracalne. Dotyczy to zwłaszcza spustoszeń w dziedzinie więzi ekonomicznych między podmiotami rynku, braku poszanowania prawa czy własności społecznej. Dlatego właśnie ograniczanie zakresu drugiej gospodarki może być procesem długotrwałym i powinno następować przede wszystkim wskutek eliminacji jego przyczyn i warunków sprzyjających jej rozwojowi. Wykorzystywanie w tym celu głównie metod administracyjnych i zaostrzanie przepisów prawa nie może skutecznie ograniczać zakresu drugiego obiegu, może natomiast sprzyjać rozwojowi jego najbardziej szkodliwych form.

<sup>6</sup> Przykładem braku precyzji przepisów prawa są przepisy podatkowe sektora prywatnego, gdzie obowiązują tysiące stawek podatku obrotowego i dochodowego. Ta wielka liczba i niejasne kryteria ich naliczania pozwalają na dowolną interpretację przepisów i zaliczanie dla tych samych wyrobów różnych stawek podatku obrotowego i pośrednio dochodowego. Decyzje w tej dziedzinie należą wyłącznie do Izby Skarbowej. Rozwojowi drugiego obiegu sprzyjają też przepisy dotyczące produkcji nowych wyrobów. Zezwolenia wydawane są na podstawie tzw. systematycznego wykazu wyrobów. Miał on w założeniach porządkować statystykę, a tymczasem służy do kreowania nowych rodzajów produkcji i jest podstawą do udzielania zezwoleń na jej podejmowanie. W praktyce trudno jest uruchomić produkcję nowych wyrobów, ponieważ często nie znajdują się one w tym wykazie. Tworzone są natomiast korzystne warunki dla rozwoju różnych form drugiego obiegu (np. łapownictwa). Za przykład sprzeczności między różnymi przepisami prawa oraz jego traktowania przez organy władzy w sposób instrumentalny może służyć zakazanie przez Radę Ministrów wszystkim jednostkom gospodarki uspołecznionej dochodzenia należnych im kar umownych od innych jednostek gospodarki uspołecznionej z tytułu niewykonania przez nie umowy (por. uchwałę Rady Ministrów nr 72 z 9 maja 1985 r., "Monitor Polski" 1985, nr 10). Kary te przewidziane były wcześniej w innych uchwałach i uznane za obligatoryjne, a ich niedochodzenie powodowało dotkliwe sankcje finansowe dla odbiorcy.

Konieczna jest więc zmiana roli rynku i mechanizmów samoregulacyjnych w procesie podejmowania decyzji przez podmioty rynku. Im większy bowiem zakres regulacji pozarynkowej, tym korzystniejsze warunki dla rozwoju drugiego obiegu. Wynika stąd konieczność ograniczenia regulacji administracyjnej i rozszerzenia zakresu regulacji rynkowej. Wiąże się to z koniecznością zahamowania procesu monopolizacji gospodarki i z eliminowaniem ekspansywnego charakteru systemu ekonomicznego przedsiębiorstw, generującego permanentne niedobory w gospodarce.

Przełamywanie zmonopolizowanych struktur jest zadaniem niezwykle trudnym i możliwym do zrealizowania w dłuższym okresie. Powinno ono następować poprzez: umożliwienie dokonywania podziału funkcjonujących przedsiębiorstw przez nie same, zmniejszenie uprawnień w tej dziedzinie administracji, często przeciwniej takim podziałom oraz poprzez wprowadzanie rozwiązań formalnoprawnych dla tworzenia nowych form organizacyjnych w sektorze społecznym i form współpracy między podmiotami różnych sektorów. Natomiast zapewnienie jednostkom gospodarczym samodzielności ekonomicznej i konsekwentne stosowanie "twardego finansowania" ich działalności sprzyjałoby ograniczaniu ekspansywnego charakteru ich systemu ekonomicznego.

Niezbędna jest także zmiana polityki władz wobec sektora prywatnego. Chodzi tu o zagwarantowanie jego stałego miejsca w gospodarce i zapewnienie stabilności zasad jego funkcjonowania. Należy zrezygnować z dotychczasowej praktyki wtłaczania wszelkiej działalności tego sektora w ramy rzemiosła cechowego, zwiększać natomiast liczbę form organizacyjno-prawnych dla tego typu działalności oraz zagwarantować możliwości współpracy z sektorem społecznym. Powinno to polegać na tworzeniu podstaw prawnych dla powstawania spółek prawa cywilnego i mieszanych przedsiębiorstw, wdzierżawiania wolnych mocy produkcyjnych itp. Konieczne jest ograniczenie uprawnień administracji do wydawania zezwoleń na podejmowanie prywatnej działalności gospodarczej. Jedyną podstawą do "wejścia na rynek" powinna być rejestracja w odpowiednim urzędzie administracji, a ewentualna odmowa mogłaby wynikać tylko z jasno sprecyzowanych przyczyn (np. produkcja szkodliwa dla zdrowia lub ochrony środowiska).

Ograniczeniu drugiego obiegu powinno także sprzyjać uporząd-

kowanie prawa gospodarczego, tak aby wyeliminować sprzeczności między niektórymi jego przepisami. Chodzi tu zwłaszcza o niezgodności między przepisami ustawowymi a wydawanymi do nich przez organy administracji przepisami wykonawczymi.

Realizacja powyższych postulatów sprzyjałaby jednocześnie integracji najbardziej przedsiębiorczych elementów drugiego obiegu gospodarczego z działalnością legalną.

(Artykuł napisany w 1987 r.)

Wojciech Grzegorzczak

"UNDERGROUND ECONOMY".

AN ATTEMPT AT DETERMINING CAUSES OF ITS DEVELOPMENT,

FORMS AND SCOPE.

The article deals with problems connected with the functioning of the underground economy in Poland. Its first part shows the main causes and conditions favouring development of the underground economy. The second part discusses its forms most common in private and socialized sectors and contains its evaluation. Finally, the third part of the article analyzes possibilities of restricting the scope of the underground economy and integrating its certain elements with the legal activity.